

УДК (UDC) 94 (477.8) «1900/1914»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.4\(40\).605](https://doi.org/10.33782/eminak2022.4(40).605)

INFLUENCE OF BLACK HUNDREDS ON ECONOMIC PROCESSES OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY IN VOLYN

Oleh Melnychuk¹, Yaroslav Tsetsyk²

¹ Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)
e-mail: istpravo@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

² National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)
e-mail: slavatsetsik@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

ABSTRACT

The purpose of the paper is to study the struggle for economic dominance of Pochaiv branch of the Union of the Russian People and the Orthodox clergy of Volyn at the beginning of the 20th century. The key factors that influenced the activity of economic and financial institutions that were under the influence of the Black Hundreds are analyzed.

The scientific novelty of the study: based on archival documents and materials of the Black Hundreds' press, the peculiarities of the struggle for the economic dominance of the Black Hundreds and the Orthodox clergy in Volyn at the beginning of the 20th century are clarified, and the results of the activities of the Union of the Russian People and their role in the aggravation of international relations are analyzed.

Conclusions. It is proven that since the beginning of its activity, Pochaiv branch of the Union of the Russian People had launched an active and purposeful campaign to create a strong network of primary centers in the region. With the support of the imperial authorities and the clergy of the Russian Orthodox Church, which played an active role in the process of formation of the organization, the 'allies' managed to achieve their goal quite quickly. They put the struggle against 'non-Russians' as one of their priority tasks.

Taking into account that during the studied period in Volyn, Poles, Jews, and, to a lesser extent, German agrarian colonists played a key role in the economy, just with those ethnic groups the Black Hundreds began the struggle for economic dominance.

They saw one of their main tasks in that field of activity in creating a number of small credit societies and opening consumer stores. Covering up themselves with demagogic slogans about Jewish usury, they actively promoted the organization's ideology through the named institutions with the help of the influence of parish priests.

In 1911, thanks to the persistent efforts of the Head of Pochaiv branch of the Union of the Russian People, Archimandrite Vitalii, the Black Hundreds managed to open their own bank, the main declared purpose of which was to help the peasants purchase land and oppose non-Russians in that. Due to the use of demagogic slogans, the Black Hundreds succeeded in achieving certain positive results in their efforts and strengthened their economic position in the region shortly before the First World War. However, that area of activity of the Union of the Russian People contributed to an even greater aggravation of inter-ethnic relations in Volyn during the period under study.

Keywords: Black Hundreds, bank, international relations, consumer store, ideology

ВПЛИВ ЧОРНОСОТЕНЦІВ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ВОЛИНІ

Олег Мельничук¹, Ярослав Цецик²

¹ Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна)

e-mail: istpravo@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

² Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна)

e-mail: slavatsetsik@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є дослідження боротьби за економічне домінування Почаївського відділу Союзу російського народу (СРН) і православного кліру Волині на початку ХХ ст. Проаналізовано ключові фактори, які вплинули на діяльність економічних і фінансових установ, що були під впливом чорносотенців.

Наукова новизна роботи: на основі архівних документів і матеріалів чорносотенної преси з'ясовано особливості боротьби за економічне домінування чорносотенців і православного кліру на Волині на початку ХХ ст. та проаналізовано результати діяльності Союзу російського народу та їх роль у загостренні міжнаціональних взаємовідносин.

Висновки. Доведено, що з початку своєї діяльності Почаївський відділ Союзу російського народу розпочав активну та цілеспрямовану кампанію для створення потужної мережі первинних осередків у регіоні. За підтримки органів імперської влади та духовенства Російської православної церкви, яке стояло біля витоків формування організації, «союзникам» досить швидко вдалося досягти поставленої мети.

Одним із пріоритетних своїх завдань вони ставили боротьбу проти «іногородців». Враховуючи, що у досліджуваний період на Волині в економічному плані ключову роль відігравали поляки, євреї, меншою мірою німецькі аграрні колоністи, то саме з цими етнічними групами чорносотенці розпочали боротьбу за економічне домінування.

Одне зі своїх ключових завдань у цьому напрямі діяльності вони вбачили у створенні низки Товариств дрібного кредиту, відкривали споживчі крамниці. Прикриваючись демагогічними гаслами щодо лихварства євреїв, вони за допомогою впливу парафіяльних священників через ці структури активно пропагували й ідеологію організації.

У 1911 р. чорносотенцям, завдяки наполегливій діяльності керівника Почаївського відділу СРН архімандрита Віталія, вдалося відкрити і власний банк – головною декларованою метою діяльності якого було надання допомоги селянам у придбанні землі та протидія у цьому іногородцям. Завдяки використанню демагогічних гасел чорносотенцям вдалося досягти у цьому напрямі певних позитивних результатів і зміцнити свої економічні позиції у регіоні напередодні Першої світової війни. Однак цей напрям діяльності СРН сприяв ще більшому загостренню міжнаціональних взаємовідносин на Волині у досліджуваний період.

Ключові слова: чорносотенці, банк, міжнаціональні взаємовідносини, споживча крамниця, ідеологія

Важливість обраної теми зумовлена потребою об'єктивного висвітлення впливу Почаївського відділу Союзу російського народу (СРН) на економічні процеси на Волині початку ХХ ст. Адже після свого утворення чорносотенці

докладали величезних зусиль для розбудови організаційної мережі. Завдяки підтримці органів імперської влади та православного духовенства їм вдалося створити розгалужену мережу відділів у регіоні. З метою подальшого зміцнення своїх позицій серед селян вони брали дієву участь в організації «союзних крамниць», кредитних і споживчих організацій, а в 1911 р. ними було утворено власний банк. Досліджуваний напрям діяльності «союзників» окрім задекларованих ними цілей: покращення економічного добробуту селян, допомога у придбанні ними землі мав та іншу мету. Діючи у контексті імперської політики, чорносотенці намагалися послабити економічні впливи у поліетнічному волинському суспільстві євреїв, поляків, які домінували у промисловості та торгівлі регіону. Цей напрям діяльності СРН, паралельно з пропагандистсько-ідеологічним, ще більше сприяв розпалюванню міжнаціональної ворожнечі.

Економічний напрям діяльності Почаївського відділу СРН на Волині та роль у цьому духовенства РПЦ досліджені недостатньо. Певна інформація про діяльність православного духовенства у регіоні та його участь в економічних процесах, спрямованих на протидію іншим етнічним групам, міститься у монографіях С. Жилюка¹ та Ю. Хитровської². Позицію керівництва СРН щодо економічного становища православного населення західних губерній імперії проаналізував Д. Стогов³. Питання економічного розвитку імперії у концепціях монархістів з'ясовано у праці І. Омелянчука, який частково дослідив фінансово-економічний напрям діяльності Почаївського відділу СРН⁴. В іншій статті вченого висвітлено питання селянського землеволодіння у програмних документах консервативно-монархічних партій імперії⁵. У контексті репресивної політики імперського уряду щодо українського кооперативного руху А. Рацілевич висвітлив й окремі напрями цієї діяльності «союзників» на Волині⁶. Роль архімандрита Віталія, керівника Почаївського відділу СРН, у створенні та діяльності Почаївського союзного банку проаналізувала О. Ковальова⁷. Окремі питання щодо ставлення населення західних губерній до чорносотенної ідеології та роль лідерів організації у формулюванні демагогічних гасел щодо діяльності «Союзу» висвітлив А. Чемакін⁸.

Метою статті є дослідження боротьби за економічне домінування Почаївського відділу Союзу російського народу та православного кліру Волині на початку ХХ ст.

Після утворення Почаївського відділу Союзу російського народу (СРН)

¹ Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917). Житомир: Журфонд, 1996. 176 с.

² Хитровська Ю.В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті України наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. Київ: Видавництво європейського університету, 2011. 472 с.

³ Стогов Д.И. Русские монархисты начала ХХ в. о положении православного населения Западного края // Русин. 2019. Т. 58 С. 79-94.

⁴ Омелянчук И.В. Проблемы экономического развития России во взглядах правых монархистов начала ХХ века // Отечественная история. 2006. № 1. С. 16-23.

⁵ Омелянчук И.В. Крестьянский вопрос в программах консервативно-монархических партий России (1905-1914 гг.) // Вопросы истории. 2006. № 7. С. 83-97.

⁶ Рацілевич А. Репресивна політика царизму щодо українського національного руху на Волині (1900-1917 рр.) // Волинські історичні записки: зб. наук. праць (Житомир). 2009. Т. 2. С. 123-132.

⁷ Ковалева Е.О. Виталий (Максименко) и его деятельность по созданию Почаевского банка // Русин. 2022. № 67. С. 206-225.

⁸ Чемакин А.А. Украинская «Чёрная сотня»? Концепция К.К. Федевича как попытка «украинизации» Союза русского народа // Русин. 2021. № 63. С. 205-222.

чорносотенці незабаром розпочали проводити комплекс заходів, спрямованих на зміцнення позицій організації та розростання її організаційної мережі. Окрім пропаганди ідеології, що здійснювалася за допомогою священників Російської православної церкви (РПЦ), «союзники» розпочали активну боротьбу за зміцнення своїх економічних позицій у регіоні. Чорносотенні публіцисти неодноразово порушували питання про економічне засилля іногородців у західному краї. Характеризуючи діяльність керівника Почаївського відділу СРН архимандрита Віталія, депутат Держдуми М.Є. Марков констатував, що він сприяв тому, що місцеві осередки мали не «лише політичний, а й економічний характер» та був одним із організаторів бойкоту єврейської торгівлі⁹.

Варто відзначити, що чорносотенці мали значні фінансові можливості для активізації різних напрямів діяльності, адже вони отримували пожертви не лише від приватних осіб, а й громадських організацій. Так, у грудні 1906 р. Волинський комітет народної тверезості подарував Лаврі 1 тис. руб. Станом на середину грудня 1906 р. було зібрано 13 тис. руб. членських внесків¹⁰. Діяльність «Союзу» підтримував також і російський імператор, який разом зі спадкоємцем престолу був не лише почесним членом організації, а й надав з власних коштів 12 млн. руб.¹¹

Відповідно до затвердженого 7 липня 1904 р. «Положення про установи дрібного кредиту», їх дозволялося організовувати у селах, що активно використовувалися чорносотенцями у своїй діяльності. Через деякий час було створено Почаївське позичково-ощадне товариство, а 15 листопада 1910 р. було порушено клопотання про затвердження його Статуту. На той час воно об'єднувало 8 товариств, мало 8 000 руб. коштів вкладників і планувало отримати 10 тис. руб. позики від уряду¹².

Ідея створити Почаївський кредитний союз виникла з розвитком дрібного кредиту на Волині. Упродовж 1907-1908 рр. у регіоні функціонувала значна кількість різноманітних кредитних товариств у Дубенському, Ковельському, Новоград-Волинському й інших повітах, чисельність яких неухильно зростала. Через це «союзники» прийняли рішення об'єднати їх в один Союз, чисельність якого складатиме близько 195 тисяч осіб¹³.

Загалом СРН поставив собі за мету об'єднати 2,5 млн. селян для «швидкого й планомірного формування морально-патріотичних настроїв і підняття економічного добробуту», але для досягнення поставленої мети потрібен був «не один рік»¹⁴.

У багатьох округах «союзники» керували сільськогосподарським життям парафій. Ключову роль у пропаганді ідеології організації відігравав «Почаевский листок», який відображав «реальну дійсність»¹⁵.

⁹ Стогов Д.И. Русские монархисты начала XX в. о положении православного населения Западного края // Русин. 2019. Т. 58. С. 84-85.

¹⁰ Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині... С. 121; Хитровська Ю.В. Участь християнських конфесій... С. 341.

¹¹ Хитровська Ю.В. Участь християнських конфесій... С. 341.

¹² Ссудо-сберегательным и кредитным товариществам Волинской губернии // Почаевский листок. 1910. 3 декабря. № 46-47. С. 9-10.

¹³ Обязательная записка об открытии Почаевского союза ссудо-сберегательных и кредитных товариществ // Почаевский листок. 1910. 3 декабря. № 46-47. С. 10-11.

¹⁴ Отчет о архимандрита Виталия о деятельности Союза Р.Н. на Волини // Почаевский листок. 1910. 6 октября. № 40-41. С. 11.

¹⁵ Ibid. С. 12.

Таким чином, чорносотенці використовували економічні структури, що діяли у досліджуваній період на Волині для досягнення поставленої мети: поширення ідеології організації та боротьбі за економічний вплив на селян. Ініціаторами відкриття більшості споживчих крамниць і кредитних товариств були священники – керівники місцевих осередків і ревнителі СРН.

Про відкриття нових позичково-ощадних кас постійно писала чорносотенна преса, використовуючи це з яскраво вираженою пропагандистською метою. Так, аналізуючи відкриття у Колківській волості Луцького повіту позичково-ощадної каси, стверджувалося, що проти цього активно виступали місцеві євреї та їхні прибічники. Лише завдяки чіткій позиції мирового посередника 2-ї дільниці та волосного писаря Тхорницького їй вдалося організувати¹⁶.

Після відкриття Почаєво-Волинського Народного Кредиту єврейська преса, як стверджували чорносотенці, намагалася «висміяти союз», нівелювавши «високопатріотичну й просвітницьку діяльність» Почаївської Лаври, та звівши її до вузького «заціпання іногородців» з корисливих розрахунків, щоб «пани шабесгої та україномани» не мали можливості з'ясувати гуманітарну мету СРН, що розпочав свою діяльність на Волині з 1906 р. Товариства дрібного кредиту мали бути товариствами «християнського російського православного народу», щоб покращити економічне становище «корінного російського населення». Їх створювали для того, щоб селяни не сплачували завищених відсотків. Єдиним забезпеченням їх від порушень, крім суворого бухгалтерського контролю, що повністю перебував у «руках урядових чиновників», повинен був бути і «контроль національний», а «православних не дадуть в образі ні німцю, ні чеху, ні мазепинцю». До них входило 12 тисяч осіб, а «союзники» розраховували, що незабаром буде 120 тисяч¹⁷.

Отже, як бачимо, у цій сфері «союзникам» вдалося досягти певних успіхів, однак така ситуація не задовольняла амбіцій їх очільників. Сповідуючи ідеологію, спрямовану на возвеличення «руської нації», чорносотенці своїми випадками проти представників інших етногруп сприяли посиленню міжетнічного протистояння у поліетнічному волинському суспільстві.

В одній із публікацій у «Почаївському листку» увагу автора сфокусовано на тому, що повітовий інспектор з дрібного кредиту визнав незаконним пункт 2 протоколу Симеокавського товариства дрібного кредиту від 4 січня 1911 р. щодо приєднання до Почаївського Союзу кредитних і позичково-ощадних товариств. Священник П. Маркевич, який був головою правління, клопотав «насилно» не приєднувати їх до утвореного у селі Михайлівці (Луцький повіт) «Центрального Союзу», гарантуючи внесення паю у 100 руб.¹⁸

Про новоутворені споживчі кооперативи, що підпорядковувалися Почаївському союзу, постійно писала чорносотенна преса. Зокрема, аналізуючи у 1911 р. відкриття споживчого кооперативу у с. Доропіїв, стверджувалося, що проти цього виступили місцеві євреї¹⁹. В опублікованому звіті про діяльність Чайчинецького

¹⁶ Милюкевич О. Союзники победили // Почаевский листок. 1911. 10 февраля. № 4. С. 22-23.

¹⁷ Виталий А. Новое детище Союза // Почаевский листок. 1911. 28 апреля. № 14-15. С. 20-21.

¹⁸ Выписка из протокола № 6 чрезвычайного общего собрания Симеокавского кредитного товарищества 20 марта 1911 г. // Почаевский листок. 1911. 28 апреля. № 14-15. С. 11.

¹⁹ Неуживмый. Потребительская лавка жидам и шабесгоям свиньей пахнет // Почаевский листок. 1910. 28 сентября. № 36-37. С. 24.

відділу СРН (Кременецький повіт) за період з 1 листопада 1905 р. по 3 листопада 1910 р. увагу акцентовано на пропагандистській роботі його членів серед населення, протидії євреям і полякам та планам щодо відкриття споживчого торгівельного закладу²⁰. 1 грудня 1910 р. у м. Шумськ освятили першу союзницьку споживчу крамницю за участі пристава, інтелігенції та духовенства²¹. 4 листопада 1910 р. духовенство 2-го округу Старокостянтинівського повіту на окружних зборах прийняло рішення відкрити окружну союзна споживчу крамницю, де пайовиками стали всі священники. Вона мала розпочати роботу з 1 січня 1911 р.²²

Отже, як бачимо, чорносотенна преса постійно друкувала інформацію про відкриття союзних споживчих крамниць та акцентувала увагу на тому, що їх діяльність покращить економічне становище селян, а євреї протидіяли цьому.

Питання про Союз кредитних товариств розглядали на з'їзді у Рівному 10 грудня 1910 р. У своєму виступі архимандрит Віталій акцентував увагу на тому, що союзні кредитні товариства мали змогу досягти успіху, але окремі особи цілеспрямовано їм протидіяли. В деяких розпорядженнях інспекторів із дрібного кредиту була пряма заборона приєднуватися до Почаївського товариства²³. Другу небезпеку він вбачав у нав'язуванні членами кредитних товариств представників інших етногруп та конфесій. Щодо закидів про значні позики Почаївського банку, Віталій акцентував увагу на тому, що це залежало від платоспроможності позичальників, а ці питання вирішувало правління банку. Низку звинувачень щодо тиску з боку СРН на Союз кредитних товариств він спростував прикриваючись демагогічними гаслами²⁴.

В одній із статей архимандрит Віталій обурювався, що інспектори з дрібного кредиту розіслали кредитним товариствам лист про заборону приєднуватися до Почаївського союзу кредитних товариств. «Союзники» з цього приводу надіслали телеграму ревізору Михалковському. Намагаючись «вигородити інспекторів», він відзначив, що такої заборони не було і бути не могло²⁵.

Чорносотенці у своїх пресових органах постійно звинувачували опонентів у недобросовісності. Так, увага акцентувалася на тому, що під час ревізії кредитного товариства у Володимир-Волинському повіті «ревізор затримався у С-ом» волосному правлінні та поцікавився у місцевих жителів про його діяльність, вони стверджували, що для отримання кредиту в 30 руб. потрібно «було 5 руб. пропити» з членами його правління, які «тільки й думали як випити могорич», а під час ревізії виявилось, що «документація велася невірною»²⁶.

В іншій статті йшлося про те, що інспектори з дрібного кредиту запланували

²⁰ Яцюк И. Отчет о деятельности Чайчинецкого отдела С.Р. Народа с 1-го ноября 1905 года по 3 ноября 1910 года // Почаевский листок. 1910. 25 ноября. № 44-45. С. 23-24.

²¹ Рудецкий А. Новая потребительская лавка // Почаевский листок. 1910. 15 декабря. № 48-49. С. 21-22.

²² Ковальский В. (Союзный староста) Новая окружная союзная потребительская лавка // Почаевский листок. 1910. 15 декабря. № 48-49. С. 22.

²³ Как на съезде в Ровно решали вопрос о союзе кредитных товариществ // Почаевский листок. 1910. 23 декабря. № 50-51. С. 7-9.

²⁴ Ibid. С. 9-12.

²⁵ Архим. Виталий. Запрещения присоединятся к Почаевскому союзу кредитных товариществ нет да и быть не может // Почаевский листок. 1910. 23 декабря. № 50-51. С. 12.

²⁶ Ч. К. Л. По нашему краю. Выгодные взыскания // Почаевский листок. 1912. 3 августа. № 58-59. С. 12-13.

поділити Волинську губернію на 4 кредитних союзи: Рівненський, Луцький, Кременецький і Новоград-Волинський. Рівненський і Новоград-Волинський мали очолювати місцеві товариства, Луцький «жидівське Луцьке». Щодо Кременецького, то його очолювало «Кременецьке жидівське з чехом Альтманом на чолі». На 6 лютого 1911 р. було заплановано проведення зборів і прийняття «рішення» з цього питання. Архімандрит Віталій наголошував, що до Почаєва з цього приводу зверталися уповноважені багатьох кредитних товариств, вказуючи: «навіщо нас хочуть віддати в руки жидів»²⁷.

Чорносотенці робили все можливе, щоб Волинські селянські товариства дрібного кредиту не потрапили під владу «іноземців» – євреїв, чехів, поляків і не передавали більшу частину капіталу в руки «іноплеменців». При цьому, оптимальним пропонованим варіантом була співпраця з Почаївським союзом, до якого на початку 1911 р. приєдналося 13 нових товариств. Однак все ж більшість товариств не перебували під впливом чорносотенців, що неабияк турбувало останніх²⁸.

Питання відкриття споживчих крамниць було порушене і на черговому з'їзді СРН у жовтні 1910 р. Зокрема, аналізуючи роботу Ізяславського міського «союзного» округу, наголошувалось, що головні зусилля спрямовувалися на розвиток споживчої справи. Однак, одна окружна крамниця відіграла «мізерну роль у зростання добробуту місцевого населення», звільненні його від «жидівської кабали». Спроби відкрити їх у парафіях виявилися безуспішними. У зв'язку з цим запропонували зобов'язати парафіяльних священників брати активну участь у роботі споживчих крамниць, адже частина з них подолала апатію до цього й лише таким чином можна було їх вивести з цього стану²⁹. Окружну союзну раду зобов'язали активізувати процес відкриття окружних крамниць за участі парафіяльного духовенства. Зініційовано звернення до керівництва Волинської єпархії з проханням дозволити у тих місцевостях, де «населення не доросло для відкриття споживчих крамниць» використовувати церковні кошти для цієї мети³⁰.

Таким чином, до створення «союзних» економічних структур чорносотенці активно залучали православне духовенство. Враховуючи ту обставину, що керівництво СРН здійснювали архієпископ Антоній та архімандрит Віталій, це давало бажані для них результати, однак викликало певне незадоволення частини парафіяльних священників.

Значне занепокоєння викликало у чорносотенців зосередження значних капіталів у неправославних, насамперед євреїв і поляків, яких вони називали «іногородцями». Ця проблема найбільш актуальною була для Південно-Західного краю, де вони домінували у промисловості та торгівлі. Праві остерегалися того, що у випадку наближення політичної системи імперії до моделі конституційної

²⁷ *Архим. Виталий.* Хотят таки мужиков навеки отдать в руки жидов // Почаевский листок. 1911. 10 февраля. № 4. С. 15.

²⁸ *Русский.* Почаевский союз кредитных товариществ заводится на освобождение русского народа от жидовско-инородческой кабалы, а Кременецкий Александровский, «без различия вероисповедания и национальности» жидовско-чешский союз для ещё горшего порабощения крестьян иноплеменниками // Почаевский листок. 1911. 24 марта. № 10. С. 9.

²⁹ Доклад № 2 о. союзного старосты Изяславского городского округа об участии духовенства в союзных делах // Почаевский листок. 1910. 6 октября. № 40-41. С. 23-24.

³⁰ Протоколы съезда. Протокол № 1 об организации потребительского дела на Волыни // Почаевский листок. 1910. 6 октября. № 40-41. С. 34.

монархії, економічне домінування могло перетворитися у політичне³¹. У зв'язку з цим вони намагалися створити на Волині свою систему кооперативів, яка мала протидіяти українським і польським впливам³².

Головними факторами, які вплинули на поширення антисемітизму, стали економічний і політичний. Чорносотенці обґрунтовували точку зору тим, що євреї обрали Росію для економічної експансії³³. Понад півтисячі параграфів, правил, циркулярів, пояснень регламентували життя іудеїв в імперії. Їм заборонялося перебувати на державній службі, брати участь у міському та земському самоврядуванні тощо. Діяли відсоткові норми для євреїв, які навчалися. 93,9% євреїв не мали права селитися за межами «смуги осілості», в якій був найбільш суровий режим. У ній вони не мали права проживати у сільській місцевості з одночасним ускладненням доступу й до великих міст³⁴.

СРН проповідував вузький консерватизм, а його члени вважали: все, що є в Росії, необхідно зберігати та зміцнювати. Пропонували вести боротьбу з революцією найжорсткішими засобами, адже вона – «жидо-масонська змова», спрямована проти монархії. Це політичне угруповання проповідувало боротьбу з іногородцями, насамперед поляками та євреями. Будучи масовою партією, СРН об'єднував у своїх рядах селян і чиновників, однак більшість складала дрібні та середні поміщики. Вони мали прибічників і серед вищих чиновників імперії. Проте найбільше у партії було православного духовенства³⁵.

Слід зауважити, що чорносотенці мали значні фінансові можливості для своєї діяльності. «Союзники» мали власний банк – «Волинсько-Почаївський народний кредит», відкритий за ініціативи архімандрита Віталія. 6-8 жовтня 1910 р. у Почаєві відбувся з'їзд «Союзу», на якому важливу увагу приділили питанням відкриття Почаївського банку. Він, згідно з планами його організаторів, мав підтримувати «російських селян і промисловців на Волині». На час проведення з'їзду Статут банку підтримав міністр фінансів, а банк повністю був підконтрольний СРН³⁶.

З'їзд чорносотенців, у зв'язку з недостатністю коштів для негайного відкриття банку, звернувся до населення регіону зробити внески до банку у сумі 0,5-1 руб. для формування капіталу з метою надання допомоги селянам при придбанні землі³⁷.

Отже, на з'їзді Почаївського відділу СРН було детально розглянуто питання щодо необхідності відкриття союзного банку. Ключовим питанням, яке постало, було залучення коштів «союзників» шляхом надання фінансової допомоги, а пріоритетним питанням, задекларованим на ньому, було зобов'язати «союзників» надати фінансову допомогу для відкриття банку, що ставив своєю метою полегшити придбання землі селянами.

Із обранням головою союзних зборів Кременецького повіту священника В. Гаха,

³¹ *Омельяничук И.В.* Проблемы экономического развития России... С. 21.

³² *Рацілевич А.* Репресивна політика царизму... С. 123-132.

³³ *Степанов С.* Черная сотня. Москва: Изд-во «Эксмо», Изд-во «Яуза», 2005. С. 35.

³⁴ *Ibid.* С. 35.

³⁵ *Хитровська Ю.В.* Участь православного духовенства Правобережної України у діяльності політичних партій наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Сторінки історії.* 2014. Вип. 38. С. 5.

³⁶ *Г.* Отголоски Почаевского Съезда // *Почаевский листок.* 1910. 25 ноября. № 44-45. С. 7-9.

³⁷ *Протокол № 4-й об открытии народного Банка в Почаеве // Почаевский листок.* 1910. 6 октября. № 40-41. С. 35-36.

місцевих членів зобов'язали брати участь у засіданнях союзної ради. Після доповіді архімандрита Віталія про утворення Почаївського союзу, декілька кредитних і позичково-ощадних товариств прийняли рішення об'єднатися навколо нього для захисту Волині від «польсько-жидівської кабали», зобов'язавши всіх союзників внести у Почаївській банк по 1 руб. для того, щоб селяни мали змогу придбати землю³⁸.

Статут банку було затверджено навесні 1911 р. й уряд затвердив статут «Союзного Банку» під назвою «Почаєво-Волинський народний кредит», який ставив перед собою мету допомагати селянам при придбанні землі, щоб її купували росіяни, а не іногородці³⁹.

Лише за період з 20 квітня по 6 травня 1911 р. банк отримав вкладів на суму 4 318 руб. За той же період було видано позик: селянам с. Колесці – 1 тис. руб на будівництво церкви, крім того, на придбання землі: у Малих Раковцях – 4 650 руб., с. Поповиць – 3 300 руб., с. Волиці – 1,5 тис. руб., с. Колони – 700 руб., с. Залісець – 2 800 руб., кредитному товариству с. Малі-Раковці – 2 500 руб., окремим селянам з різних населених пунктів регіону від 200 до 500 руб. Загалом: на суму 18 270 руб.⁴⁰

Варто відзначити, що напередодні отримання позики, Парафіяльна рада надавала вищеназваній фінансовій установі відгуки про позичальників, за достовірність яких несла відповідальність перед Почаївським Союзом. У них, зокрема, аналізувався стан господарств і платоспроможність позичальника⁴¹.

Станом на початок 1912 р. Почаївський відділ СРН на Волині керував діяльністю 1 300 відділів, крім цього, близько 100 відділами в Області Війська Донського, Київській, Самарській, Подільській та інших губерніях. До складу організації належало близько 160 000 осіб. Функціонувало 20 окружних споживчих крамниць, не враховуючи сільських. Близько половини Волині охоплювала мережа союзних кредитних товариств, а на Козацьких Могилах будували церкву-пам'ятник, придбавши 33 десятини землі під будівництво монастиря. У квітні 1911 р. розпочав діяльність союзний банк під назвою «Почаєво-Волинський Народний Кредит» із союзним і приватним капіталом понад 150 тис. руб. Завдяки йому вдалося придбати понад 1 тисячу десятин землі⁴².

Станом на 1 серпня 1912 р. активи Почаєво-Волинського банку значно зросли і склали 432 184,57 руб., у тому числі: 6 031 руб. 93 коп. в касах Державного банку; оборотного капіталу – 48 355 руб. 10 коп., у векселях і нерухомості – 373 427 руб.; інші кошти, включаючи відсотки по вкладах – 6 160 руб. 54 коп. Загалом 2 208 членів сплатили внесків на суму 40 728 руб. 40 коп. Вклад СРН складав 12 800 руб., урядова позика – 50 000 руб., відсотки з фінансових операцій та прибутки – 27 947 руб. 26 коп., повернення позик – 25 063 руб. 87 коп.⁴³

³⁸ Постановление Общаго Собрания членов Почаево-Лаврского Союза Русскаго Народа, собравшихся в м. Почаев 6 декабря 1910 года // Почаевский листок. 1910. 15 декабря. № 48-49. С. 9-10.

³⁹ Резолюция Высокопреосвященнейшего Антония на рапорте о. архим. Виталия // Почаевский листок. 1911. 28 апреля. № 14-15. С. 4.

⁴⁰ Оборот денежных средств Почаево-Волынского Народного Кредита с 20 апреля по 6 мая // Почаевский листок. 1911. 24 мая. № 17-18. С. 7.

⁴¹ Виталий, архим. Ответственность приходского Совета // Почаевский листок. 1911. 28 апреля. № 14-15. С. 11-12.

⁴² Поучительная деятельность Почаево-Лаврского Союза // Почаевский листок. 1912. 4 февраля. № 10. С. 7.

⁴³ Баланс Почаево-Волынского Народного Кредита на 1-е августа 1912 года // Почаевский листок. 1912. 11 августа. № 60-61. С. 14-15.

В одній із публікацій у «Почаївському листку» архімандрит Віталій стверджував, що симпатії селян Волині були на боці Почаївського союзного банку. Важливу увагу приділяли зростанню капіталів банку, що створювало умови для покращення кредитування⁴⁴. Необхідно відзначити, що волинські, подільські чи київські селяни вірили, що вступаючи у СРН вони отримають землю, не будуть сплачувати податків, матимуть можливість не підкорятися владі, адже у «них було своє начальство». Водночас, ідеологією «Союзу» селяни мало цікавились, а лідери чорносотенного руху з метою отримати популярність «підлаштовувалися під мрії своєї пастви»⁴⁵.

6 вересня 1912 р. скарбник Почаївської Лаври – архімандрит Андрій проінформував, що 3 вересня ним було переведено у названий вище банк 3 500 руб. під 4% річних, отриманих напередодні у повітовому казначействі⁴⁶. Тоді ж і було визначено осіб, які мали право підписувати фінансові документи у «Почаївсько-Волинському народному кредиті» Лаври⁴⁷.

Отже, як бачимо, чорносотенці декларували звільнення Волині від економічного домінування поляків та євреїв. Низка публікацій у їхніх пресових органах з цього приводу сприяли ще більшому загостренню міжнаціональних взаємовідносин у регіоні. З іншого боку, частина українських селян вважали, що вони повинні підкорятися лише своїм очільникам із СРН, що часто призводило до виникнення конфліктних ситуацій. Варто відзначити, що завдяки підтримці органів влади активи чорносотенного банку на Волині зростали, що створювало відповідні умови для активізації їхньої діяльності.

Утворення Почаївського банку було зумовлено низкою обставин. Так, у 1895 р. Селянський банк отримав право купувати землю у поміщиків з правом її продажу селянам. До 1905 р. він придбав близько 1 млн. десятин землі, а впродовж 1906-1916 рр. ще понад 4,6 млн. десятин⁴⁸. Визнаючи необхідним розширення селянського землеволодіння, союзники виступали проти примусового відчуження поміщицьких земель, підтримуючи зростання селянських землеволодінь, але лише за рахунок купівлі-продажу. Одночасно з цим вимагали заборонити іноземцям та євреям купувати чи орендувати землю. СРН підтримував проведення столипінської аграрної реформи. У цілком таємному донесенні керівник канцелярії київського генерал-губернатора інформував, що формування відрубного господарства позитивно вплинуло на умиротворення сільського населення «сформувавши клас, який особисто вживав заходів для викорінення у селах неспокійних елементів»⁴⁹.

Союзників хвилювало питання збільшення обсягів придбання поміщицької землі Селянським банком. Запроваджуючи обмеження на купівлю землі в імперії німцями й іншими іногородцями, чорносотенці виступали за придбання її лише «чистокровними росіянами». Союзники сподівалися на підтримку у цій справі російських капіталістів, які зберігали кошти у Державному банку під 3% річних, а Почаївський банк пропонував 6-8%⁵⁰.

⁴⁴ *Віталій, арх.* О взносах в земельный фонд // Почаевский листок. 1910. 15 декабря. № 48-49. С. 9.

⁴⁵ *Чемакин А.А.* Украинская «Чёрная сотня»?... С. 213.

⁴⁶ Держархів Тернопільської області. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 4827. 37 арк.

⁴⁷ *Ibid.* Арк. 4

⁴⁸ *Омельяничук И.В.* Крестьянский вопрос... С. 86.

⁴⁹ *Ibid.* С. 86-90.

⁵⁰ *Марциневский И.* Всероссийский Съезд Союза Русского Народа и примыкающих к нему организаций в Москве 21-28 ноября // Почаевский листок. 1912. 5 марта. № 18. С. 4-5.

Позиція чорносотенців була зумовлена тим, що одним із найскладніших питань на Волині було аграрне. Це було зумовлено низкою причин, серед яких важливу роль відігравали родючість землі та близькість до Австро-Угорського кордону. Такі обставини дозволяли вигідно реалізовувати сільськогосподарську продукцію, наслідком чого було зростання вартості землі. Чорносотенці з моменту створення організації вели боротьбу за економічні впливи у регіоні з євреями, поляками, німецькими колоністами, тому саме на Почаївський банк покладалося завдання сприяти ослабленню їх економічних впливів. При вирішенні цього питання він діяв спільно з відділами СРН у краї. Не випадково місце і дати проведення зборів членів «Почаєво-Волинського народного кредиту» і Почаївського відділу СРН співпадали⁵¹.

Створення власного банку, відповідно до планів чорносотенців, мало сприяти залученню до лав організації нових членів і призвело б до ще більшого зміцнення його позицій у регіоні.

20 січня 1912 р. відбулися збори Почаєво-Волинського народного кредиту за участі понад 30 священників, 250 селян і Кременецького єпископа Никона. У своєму виступі архімандрит Віталій відзначив, що уряд запропонував банку надати позику 60 тис. руб. на проведення землевпорядкування та планували отримати позику 200 тис. руб. До літа 1912 р. фонди банку мали зрости до 600 тис. руб. Були й інші джерела надходжень. Загальний капітал на той час складав 200 тис. руб. На зборах було прийняте рішення перерахувати чистий прибуток у сумі 6 тис. руб. у земельний фонд. Також вказувалося на необхідність просити уряд про позику в 200 тис. руб., при цьому всі прибутки належало перераховувати у земельний фонд і звільнити на 5 років від будь-яких зборів. Було визначено максимальний обсяг розміру позик: господарству – 100 руб., а товариству – 250 руб.⁵²

Наприкінці 1912 р. Почаєво-Волинський народний кредит у своїх лавах об'єднував 1 038 членів. 10% членських внесків складало 18 220,5 руб. 755 осіб отримали позики на загальну суму 146 223 руб. терміном від 6 місяців до 5 років. Зокрема: на термін до одного року кредит отримали 123 члени на суму 22 004 руб. 5 коп.; на 1 рік – 197 членів на 33 557 руб. 5 коп. та 1 товариство на суму 2,5 тис. руб.; на 2 роки – 11 членів на 4 830 руб., на 3 роки – 20 членів на 2 550 руб., на 4 роки – 35 членів на 6 120 руб., на 5 років – 361 член на 64 361 руб. та 7 товариств на суму 10 300 руб. Загальний прибуток за звітний період становив 14 328 руб. 55 коп., з них чистий прибуток – 6 839 руб. 68 коп.⁵³

Тоді ж було прийнято рішення чистий прибуток перерахувати до земельного фонду, а до складу правління обрати архімандрита Віталія. Окремо звернулися до голови правління союзного банку о. О. Житинського укласти нотаріальну угоду з Почаївським відділом СРН щодо союзного вкладу⁵⁴.

Селяни, що мешкали на хуторах, неодноразово зверталися до Союзу з вимогою визначити законність торгівлі євреїв у недільні та святкові дні. Окрім того, останні

⁵¹ Ковалева Е.О. Віталій (Максименко) и его деятельность... С. 210.

⁵² Годичное собрание Союзного Банка в Почаеве // Почаевский листок. 1912. 13 февраля. № 12. С. 7.

⁵³ Отчет о деятельности Почаево-Вольинского Народного Кредита с 22 марта по 31 декабря 1912 года // Почаевский листок. 1912. 13 февраля. № 12. С. 7-8.

⁵⁴ Из постановлений Вторичного общего собрания членов Почаево-Вольинского Народного Кредита 20 января 1912 года // Почаевский листок. 1912. 13 февраля. № 12. С. 9.

часто їздили по хуторах і скуповували продукти сільського господарства у підлітків, користуючись відсутністю дорослих. Ставилась під сумнів і законність єврейських позик, відсотки яких складали 50% річних. Юрист Союзу пояснив, що вони не мали права укладати подібних угод, а укладання угод з неповнолітніми заборонялися, за що було передбачено відповідне покарання. Особи ж, що змушували позичальників сплачувати понад 12%, потрапляли під дію ст.180 Кримінального кодексу, що визначала стягнення у вигляді арешту чи штрафу⁵⁵.

Таким чином, напередодні Першої світової війни активи «союзного» банку на Волині зростали досить швидко. Одночасно з цим чорносотенці розпочали активну та цілеспрямовану роботу, спрямовану на послаблення економічних впливів представників інших етнічних груп, які традиційно домінували у торгівлі та промисловості краю. У результаті це призвело до ускладнення міжнаціональних взаємовідносин на Волині.

Отже, незабаром після свого утворення Почаївський відділ СРН розпочав активну боротьбу не лише за політичне, але й за економічне домінування на Волині. Залучаючи при цьому до участі та формування організаційної мережі православний клір, а також завдяки підтримці органів влади та силових структур на місцях, чорносотенні організації значно посилили свої позиції в краї. Водночас, намагання чорносотенців виграти боротьбу за економічний і фінансовий вплив на місцеве населення не дало бажаних для них результатів, незважаючи на створення власного банку, що мав фінансувати придбання селянами земельних наділів. Цей напрям діяльності Почаївського відділу СРН зрештою викликав подальше загострення міжнаціональних і міжконфесійних взаємовідносин на Волині у досліджуваний період.

REFERENCES

- Chemakin, A.** (2021). Ukrainskaia «Chornaia sotnia»? Kontseptsyia K.K.Fedevicha kak popytka «ukrainizatsyi» Soiuza russkogo naroda [Ukrainian «Black Hundred»? The concept of K.K.Fedevich as a demand for «Ukrainization» of the Union of the Russian People]. *Rusin*, 63, 205-222. DOI: 10.17223/18572685/63/11 [in Russian].
- G.** (1910). Otholosky Pochaevskoho Siezda [Echoes of the Pochaev Congress]. *Pochaevskiy listok*, 44-45, 7-9 [in Russian].
- Ch. K.L.** (1912). Po nashemu kraiu. Vigodnyie vziskaniya [Along our edge. Beneficial penalties]. *Pochaevskiy listok*, 58-59, 12-13 [in Russian].
- Khytrovska, Yu.V.** (2014). Uchast pravoslavnoho dukhovenstva Pravoberezhnoi Ukrainy u diialnosti politychnykh partii naprykintsi XIX- na pochatku XX st. [The fate of the Orthodox clergy of the Right-Bank Ukraine in the activity of political parties, for example, the 19th century, is at the beginning of the 20th century]. *Storinky istorii*, 38, 5-14 [in Ukrainian].
- Khytrovska, Yu.** (2011). Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy naprykintsi XVIII - na pochatku XX st. [The participation of Christian denominations in the social and political life of Ukraine at the end of the 18th - at the beginning of the 20th century]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kovaleva, E.** (2022). Vitaliy (Maksimenko) i ego deiatelnost po sozdaniyu Pochaevskogo banka [Vitaliy (Maksimenko) and his work on the creation of the Pochaevsky Bank]. *Rusin*, 67, 206-225. DOI: 10.17223/18572685/67/12 [in Russian].
- Kovalskiy, V.** (1910). (Soyuznyi starosta). Novaya okruzhnaya soyuznaya potrebitelskaya lavka [(Union Warden) New District Union Consumer Shop]. *Pochaevskiy listok*, 48-49, 22 [in Russian].
- Martysnevskiy, Y.** (1912). Vserossiyskiy Siezd Soyuza Russkago Naroda i primykayushchikh k nemu organizatsiyi v Moskve 21-28 noyabria [All-Russian Congress of the Union of the Russian People

⁵⁵ Союзный адвокат. Справки с законом о вопросе о производстве торговли в праздничные дни и ростовщической ссуды // Почаевский листок. 1910. 15 декабря. № 48-49. С. 20-21.

- and affiliated organizations in Moscow November 21-28]. *Pochaevskiy listok*, 18, 4-5 [in Russian].
- Miliukevich, O.** (1911). Soyuzniki pobedili [Allies won]. *Pochaevskiy listok*, 4, 22-23 [in Russian].
- Neuyazvimyi** (1910). Potrebitelskaia lavka zhydam i shabeshoiam svinei pakhnet [The consumer shop smells like a pig to Jews and Shabesgoys]. *Pochaevskiy listok*, 36-37, 24 [in Russian].
- Omelianchuk, Y.** (2006). Krestianskiy vopros v programmakh konservativno-monarkhicheskikh partiy Rossii (1905-1914 gg.) [The peasant question in the programs of conservative-monarchist parties of Russia (1905-1914)]. *Voprosy istorii*, 7, 83-97 [in Russian].
- Omelianchuk, Y.** (2006). Problemy ekonomicheskogo razvitiya Rossii vo vzgliadakh pravyykh monarkhistov nachala XX veka [Problems of the economic development of Russia in the eyes of right-wing monarchists of the beginning of the 20th century]. *Otechestvennaia istoriia*, 1, 16-23 [in Russian].
- Ratsilevych, A.** (2009). Represyivna polityka tsaryzmu shchodo ukrainskoho natsionalnoho rukhu na Volyni (1900-1917 rr.) [The repressive policy of tsarism in relation to the Ukrainian national movement in Volyn (1900-1917)]. *Volynski istorichni zapysky*, 2, 123-132 [in Ukrainian].
- Rudetskiy, A.** (1910). Novaia potrebitelskaia lavka [New consumer shop]. *Pochaevskiy listok*, 48-49, 21-22 [in Russian].
- Russkiy** (1911). Pochaevskiy soiuz kreditnykh tovarishchestv zavoditsa na osvobozhdenie russkogo naroda ot zhydovsko-inorodcheskoi kabaly, a Kremenetskiy Aleksandrovskiy, «bez razlichiya veroispovedaniya i natsionalnosti» zhidovsko-cheshskiy soiuz dlia eshcho gorshego poraboshcheniya krestian inoplemennikami [The Pochaev Union of Credit Partnerships is started to liberate the Russian people from the Jewish-foreign bondage, and the Kremenetsky Alexandrovsky, «without distinction of religion and nationality», the Jewish-Czech Union for the even bitterer enslavement of the peasants by foreigners]. *Pochaevskiy listok*, 10, 9 [in Russian].
- Stepanov, S.** (2005). *Chernaia sotnia* [The Black Hundred]. Moskva [in Russian].
- Stogov, D.** (2019). Russkie monarkhisty nachala XX v. o polozhenii pravoslavnogo naseleniya Zapadnogo kraia [Russian monarchists of the early 20th century about the situation of the Orthodox population of the Western Region]. *Rusin*, 58, 79-94. DOI: 10.17223/18572685/58/6 [in Russian].
- Zhyliuk, S.** (1996). *Rosiiska pravoslavna tserkva na Volyni (1793-1917)* [Russian Orthodox Church in Volyn (1793-1917)]. Zhytomyr [in Ukrainian].
- Yatsiuk, Y.** (1910). Otchet o deiatelnosti Chaichynetskaho otdela S.R. Naroda s 1-go noiabria 1905 goda po 3 noiabria 1910 goda [Report on the activities of the Chaichinetsky Department of the S.R. People from November 1, 1905 to November 3, 1910]. *Pochaevskiy listok*, 44-45, 23-24 [in Russian].
- Vstaliy** (1911). Novoe detishche Soiuzu [The new brainchild of the Union]. *Pochaevskiy listok*, 14-15, 20-21 [in Russian].
- Vstaliy** (1910). Zapreshcheniya prisoediniatsa k Pochaevskomu soiuzu kreditnykh tovarishchestv net da i byt ne mozhet [Prohibitions to join the Pochaev Union of Credit Partnerships no and cannot be]. *Pochaevskiy listok*, 50-51, 12 [in Russian].
- Vitaliy** (1911). Khotiat taki muzhikov naveki otdat v ruki zhydov [They still want to give the men forever into the hands of the Jews]. *Pochaevskiy listok*, 4, 15 [in Russian].
- Vitaliy** (1911). O vzosakh v zemelnyi fond [About contributions to the land fund]. *Pochaevskiy listok*, 48-49, 9 [in Russian].
- Vitaliy** (1911). Otvetstvennost prikhodskogo Soveta [Responsibility of the Parish Council]. *Pochaevskiy listok*, 14-15, 11-12 [in Russian].